

Balkán: irodalom és történelem

Több oka van annak, hogy ma itt ambivalens érzéseim vannak.¹

Egyrészt mélységes tisztelet tölt el arra gondolva, hogy ebben az országban, illetve városban, Hérodotosznak, „a történelem atyjának” a városában, történelemről kell beszélnem. Legfőképpen azért, mert történelemírása továbbra is civilizációnk egyik nagy teljesítménye. Másrészt azonban nem tudok megszabadulni attól a gyanútól, hogy történelemről beszélve, kénytelen vagyok ellentmondani poétikám bizonyos alapfeltevéseinek. Fel kell tennem magamnak azt a kérdést, hogyan beszélhetek egyáltalán történelemről, hiszen a történetírás és a történelem jelentőségének következetes tagadásával lettem íróvá. Most ez a tény – hogy a rendszerben, amelyben éltem a történelem kizárása meghatározó fontosságú politikai megnyilvánulás volt – csupán egy történelmi adat a sok közül, amivel valójában senki sem törődik. A történelem, mint mindig, most is erősebb volt, és az hogy szemet hunytunk felette a valóságban és a költészetben, a legkevésbé sem ártott neki. Noha továbbra is úgy vélem, hogy a költészet egyetlen tárgya, William Faulknerre parafrázálva, az emberi szív szembeállása önnönmagával, most már tudom, hogy ezt a szívet – a legnagyobb sajnálatomra – történelmi kontextusba kell helyezni, és hogy dobbanásainak ritmusát leggyakrabban a harci dobok indulatos lármája követi.

Még egy dolog késztet arra, hogy történelemről beszélve megkérdőjelezzem saját poétikám helytállóságát. Hiszen, ha az irodalom és történelem kapcsolatáról és az író szerepéről beszélünk, szólnunk kell az íróknak

¹ Elhangzott a *Balkán: irodalom és történelem* című kerekasztal-beszélgetésen, a balkáni írók műhelyének keretében, Athénban, 1999 decemberében.

a történelem iránti kötelezettségeiről is, ám én soha nem hittem, és most sem hiszek abban, hogy az írónak bármilyen más feladata lenne azon kívül, mint ahogy Saul Bellow hangsúlyozta, amit saját inspirációja diktál.

Most, miután a történelem gyökeresen megváltoztatta az életemet, rájöttem, hogy a feladattal szembeni ellenállásom csak annak az eredménye, hogy a társadalom, amelyben éltem, ragaszkodott a feladatokhoz, attól függetlenül, hogy azok mezőgazdaságra vagy irodalomra vonatkoztak-e.

Habár továbbra is azt vallom, hogy az író, aki azért ír, hogy valamilyen feladatnak eleget tegyen, ily módon a politika és az ideológia fegyvervévé válik, most már belátom, hogy az ilyen viszonyok bizonyos történelmi pillanatokban feltétlenül szükségesek, és hogy az íróknak ilyenkor hordozniuk kell olyan feladatokat terhére, amelyekről rendes időkben – feltéve, ha ilyen idők egyáltalán léteznek – menekülnének, mint a tűztől.

Mit is szeretnék tulajdonképpen mondani? Annak az írónak az érzéseit próbálom bemutatni, aki a művészek azon nemzedékéhez tartozik, amely ideológiaellenességében megtalálta annak a módját, hogy hogyan védekezzen az ideológiáktól túlfűtött rendszerben, amelyben élt. A reményvesztettségéről beszélek, a hitről, hogy e rendszer kihalása után, mindnyájunk előtt megnyílik a nem is sejtett szabadságok világa, és hogy majd végre – miért is ne? – a történelmen kívül élhetünk. Arról beszélek, hogy most, legalábbis a Balkán azon részén, ahonnan származom, még csak nem is a történelemben élnek, csupán annak egy zsákutcájában. És hogy egy egész írónemzedék, akik tíz évvel ezelőtt még a posztmodernizmus képviselőinek számítottak, ami sokak szerint csak egy más terminus a valóságtól való menekülésre, mára a történelem megíróinak tekinthetők. Most már nem az ihlet s nem is a feladatok miatt írnak, hanem, hogy józan elméjüket megőrizték a történelem őrzőngő örvényében.

Időzzünk el először egy kicsit a posztmodernizmusnál, amit ezúttal – a poétikai jellemzőin kívül –, egy időszak meghatározójaként fogok kezelni. Ez az időszak, mondjuk, századunk utolsó három évtizedét öleli fel. Sok történész azt róta fel a posztmodernizmusnak, hogy komolyan aláássa a történelem alapjait, mert „intellektuális konstrukciónak tart minden objektív létezésre törekvő ún. tény – röviden, nincs világos különbség a tény és a fikció között. Ám mégis létezik, és felfedése alapvető fontosságú a történészek számára. Mi nem találhatjuk ki a tényeinket. Elvis Presley vagy halott, vagy nem.”² A posztmodernizmusnak ez a bírálata teljesen elfogadható, de csak ha a posztmodern módszerének alapvető meghatározójaként valami mást szemlélünk, nevezetesen azt, hogy „az irodalmár aktivitásának súlypontja, röviden szólva, a retorikáról a poétikára tevődött át. Az író

72 ² Eric Hobsbawm: *On History*. London, 1997, 6.

most már nem annyira az igazság feltárója, az isteni nyelven beszélő, mint amennyire jelentésalkotó és az emberi nyelv megújítója.³ Más szóval, a posztmodern dilemma nem az, hogy van-e különbség a tény és a fikció között, hanem az, hogy valójában ki határozza meg a tény és a fikció értelmét a művészi alkotásban és magában a valóságban. A posztmodernizmus, legalábbis ahogy én látom és alkalmazom, kitart amellett, hogy a tény is és a fikció is tulajdonképpen interpretáció, vagyis hogy nem létezik egyetlen és objektív igazság, hanem a megfigyelő – ahogyan a kvantumfizika is leszögezi – hatással van a szemlélt dologra, és módosítja azt magával a megfigyeléssel.

És amíg ez a tény az irodalomra alkalmazva nem izgat túlságosan bennünket, tekintettel arra, hogy az írótól el is várjuk a valóság tolmácsolását, a történelem elfogadásában annál komolyabb zavart okoz. Ha ugyanis a történész bevallja, hogy az ő történelemmagyarázata valójában a történések értelmezése, és nem azok objektív bemutatása, akkor miért tartanánk az ő történelemfelfogását fontosabbnak vagy pontosabbnak bármelyik másiknál. Vagy ha a végsőkéig kiélezzük a kérdést, felmerülhet bennünk, hogy létezik-e egyáltalán objektív, feljegyezhető történelem.

A válasz természetesen tagadó, mivel, ha létezik is objektív történelem – vagy objektív valóság, ami tulajdonképpen egy és ugyanaz –, akkor teljesen bizonyos, hogy minden feljegyzés, mint ahogy a valóság minden megfigyelése, egészen személyes cselekedet. Ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy nem fogunk hinni a történelemben, vagy hogy nem olvasunk történelmi könyveket. Tisztában kellene azonban lennünk azzal, hogy kezünkbe véve valamely történelemkönyvet, tulajdonképpen a szerző legkülönbébb politikai, szociális, személyes és más meggyőződéseinek a termékét vesszük kezünkbe, és hogy készségesen kitesszük magunkat azon igyekezetének, hogy a megtörtént események saját verzióját úgy mutassa be nekünk, mint számunkra kulcsfontosságút a világ megértéséhez.

A XX. század végén tehát az irodalom és a történelem ismét abban a szituációban vannak, hogy közeli rokonokká válhatnak, mint abban a periódusban, mely Hérodotosz és Thuküdidész korától kezdve egészen a XVIII. századig tartott. Mindezen évszázadok alatt a történelem a szépirodalom része volt, akkor azonban az írók átvették a „fikció területét”, átengedve a száraz tényeket a történészeknek. A posztmodernizmus, mint már mondtuk, enyhítette ezt a különbséget, mindenekelőtt – szerencsére – elméleti síkon. Mondom: szerencsére, mert úgy vélem, hogy az irodalom és a történelem, illetve a tény és a fikció közti különbségek további cáfolása

³ Lionel Grosman: *History and Literature = The Writing of History*, szerk.: R. H. Canary és H. Kozicki, Medison, 1978, 6.

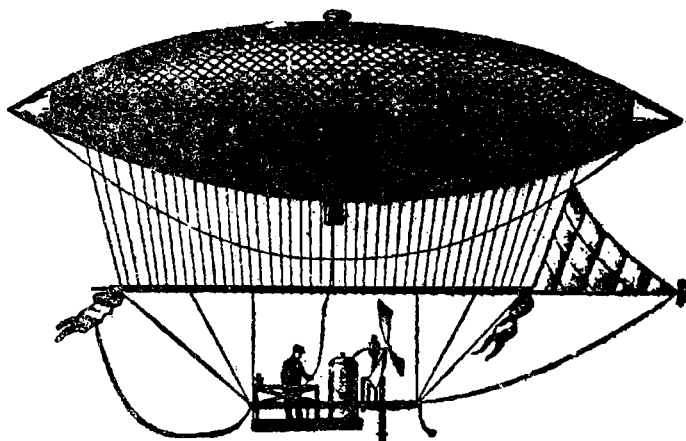
helyrehozhatatlan zavart okozna a tudatunkban, mint ahogyan a helyzet alakulása is mutatja a volt Jugoszláviában az utóbbi évtizedben. Ebben az időszakban az írók és történészek tökéletes szerepcseréje morális és politikai bizonytalansághoz és irányvesztéshez vezetett, és olyan fekete lyukká változtatta a térséget, amely további terjedéssel fenyeget. Mi is történt valójában? Egy adott pillanatban az írók és történészek elhagyták a saját tradicionális szerepüket, illetve a mítoszhoz való hagyományos viszonyulásukat. Ez a viszony röviden így fogalmazható meg: az írók mítoszalkotók, a történészek pedig a mítoszok szétrombolására hivatottak. Amikor a történészek új mítoszok létrehozásába kezdenek, az írók pedig a meglévők megsemmisítésébe, akkor a valóságfelfogásunk koordináta-rendszere megbillen, és az egyénben jelentkező káosz általánossá válása fenyeget. A kvantumfizikától és a posztmodernizmustól függetlenül ahhoz, hogy fennmaradjunk a világban, szükségszerű a tény és a fikció közötti polaritás létezése, mert számunkra az teszi lehetővé, hogy határt húzzunk a valós és a képzeletbeli világ között.

Más szóval, abban a pillanatban, amikor az író és a történész cserbenhagyják tradicionális szerepüket – a történész annak elfogadásával, hogy a tények értelmezése lényegesebb maguknál a tényeknél, az író pedig a fikciók használatával, hogy a tények igazi jelentését kisebbítse – eltűnik a valóság és a művészet közti lényegi különbség. A történész valójában kvázi-íróvá válik, az író kvázitörténésszé, olyan tiszta teret nyitva ily módon, amelyben zavartalanul fejlődhetnek az ideológia, a vallás és a politika legszélsőségesebb formái. Ilyen értelemben mégis kell beszélni az író és a történész feladatairól, amelyek a történész esetében arra a követelményre vonatkoznak, hogy a történelemnek nem kellene interpretációnak lennie, illetve az író esetében pedig, hogy az irodalom legyen mindenekelőtt a képzelőerő dicsőítése és a nyelv diadala. Ez a feladatuk könnyebbik része. A nehezebbik abból áll, hogy amennyire ez lehetséges, elvessenek minden arra vonatkozó felszólítást, hogy műveik ennek vagy annak a célnak a nevében szóljanak, ami azt jelenti, készen kell hogy álljanak arra, hogy feláldozzák magukat a tény pontosságáért és a kifejezés szabadságáért, amelyek mindig az autoritás elleni támadás első célpontjai.

Ezek régi eszmék, de jelentőségük azóta sem csökkent, hogy véget ért a világ ideológiai felosztottsága. Ezt jól láthattam, amikor a NATO-bombázás folyt Jugoszláviában, tekintettel, hogy most az észak-amerikai kontinensen élek. A legnagyobb vereséget azok a jelenségek mérték rám, a helyzet politikai és jogi aspektusain kívül, amelyekről soha – mint egypartrendszerben felnőtt személy, és aki a demokráciáról, mint ideális berendezésről szőtt álomban ringott – nem gondoltam volna, hogy olyan országban fogom őket észlelni, amelyik önmagát a legdemokratikusabbnak tart-

ja a világon: a nyilvános vélemény elfojtása, a hírközlő szervek ellenőrzése, a szégyentelen ideológiai propaganda gyártása, a történelem meghamisítása. És amíg a Balkánon a szerbek és albánok otthonait rombolták, bennem az eszmények egy része tört össze, amelyekért azt hittem, hogy mindent érdemes odaadni, amit az ember odaadhat.

Nem olyan régen hallhattuk, hogy a történelem végre befejeződött. Az utóbbi évtized folyamán sajnos megmutatkozott, hogy a Balkán történelme élénkebb, mint valaha volt. Az írókon és történészeken áll, hogy segítsenek megállapítani, hogy ami a Balkánon történik, csak a történelem ismétlődése-e, vagy - remélem, nem erről van szó - egy új történelem beharangozása. De mit kellene valójában tenniük? „A történészeknek”, mondja Eric Hobsbawm - „bármennyire is mikrokozmoszok, az egyetemesség mellett kell kiállniuk, nem amiatt az eszmény iránti hűség miatt, amelyhez sokan közülünk továbbra is kötődnek, hanem azért, mert ez elengedhetetlen feltétel az emberi faj, vagy a faj bármely külön része történelmének megértéséhez. Minden emberi közösség, a dolgok természeténél fogva, a nagyobb és összetettebb világ része. Az a történelem, amely csak ennek vagy annak a csoportnak van előkészítve, nem lehet jó történelem, még ha vigasztaló is lehet azok számára, akik használják.”⁴ Ugyanez mondható az írókra is. Választhatjuk azt, hogy vigasztaljanak bennünket, de tisztában kell lennünk azzal, hogy vigaszunk végül a fájdalom forrásává válhat.

⁴ Eric Hobsbawm, i. m. 277.

Zágráb – tíz év után

Virág Árpád fordítása

Valahol azt olvastam, „a városok olyanok, mint a nők, némelyek külső bájaikkal vonzanak, másokat meg a belső értékeik miatt lehet szeretni. Akadnak viszont olyan városok is, melyeket se ide, se oda nem lehet besorolni, s teljesen hidegen hagyják az embert, ha bennük találja magát, ugyanúgy, mint amikor olyan nővel van együtt, akik színtelennek tűnnek, akár a levegő”.

Ezek a gondolatok futottak át az agyamon, amint tíz év elteltével, szeptemberben, ismét a zágrábi utcákat róttam. Felötlött bennem, ha a városok valóban a nőkhez hasonlóak, megengedik-e, hogy távoli magányunkban szeressük őket, ahogyan a messzi időkben a trubadúrok szerették úrnőiket. S ha visszatérünk a messzeségből, felismerik-e majd ezt a szeretetet, vagy távollétünket egyfajta hűtlenségnek tekintik, melyet soha nem fognak tudni megbocsátani?

Arról írok tehát, milyen érzés visszatérni, hogyan léptem be újra a zágrábi csöndbe, s hogy ebben a csöndben hogyan tudtam megint, lépésről lépésre megtalálni ugyanazokat az ihletéseket, amelyek mintegy húsz éve arra készítettek, hogy a Dimitrijević bíróról szóló történeteim egyikét e szavakkal indítsam: „Dimitrijević bíró szereti Zágrábot.” Nem ment valami gyorsan. Idő kellett hozzá és türelem. Óvatosnak kellett lenni ezután a hosszas távollét után. Kezdetben csak figyelmesen nézelődtem barátaim lakásának teraszáról, ahonnan pompás kilátás nyílik a városra. Vártam, hogy belém ivódjék látványa az éjszakai égbolt alatt, a reggeli párasságban, az éles délutáni fényben. Később, leereszkedve a Vrhovacen, majd tovább sétálva az Ilicán, csak jártam és jártam, amíg csak görcsbe nem rándultak

lábizmaid. Ez is egy oka annak, amiért Zágrábot szeretem: igazán remek sétákra ad lehetőséget.

Az elején, a hosszú távollét miatt, úgy lépkedtem, mintha valamiféle harang nehezedett volna rám. Úgy éreztem, mintha állandóan magam előtt toltam volna valamit, mintha folyamatosan szélesre kellett volna tárom azt, ami azután azonnal újra összezáródik mögöttem. A történelmet hibáztattam ezért az érzésért, a nyelvet, amely idegenné tett, valahányszor csak megszólaltam. Mégsem adtam fel. A szeretet könnyen elvész, és nehéz visszaszerezni. Ezt már a senki felett sem, s a legkevésbé saját maga felett ítélkező hősöm is rég megtapasztalta, s épp ezért nem szabad elhárítani semmilyen szeretetet sem, legyen az bármennyire is szerény. Ha a mélyen bennem élő hős továbbra is szerethette Zágrábot, miért ne szerethetné Zágráb is őt? És valójában hogyan tudja egy város kifejezésre juttatni a szeretetét valaki iránt?

Egy késő éjjelen éreztem ezt meg Zágráiban, amikor az esőzést követően a kis téren találtam magam. Senkit sem lehetett látni. Sokszínű visszfények ugrándoztak a nedves kövezeten. Az égbolt feketének és magasnak tűnt. Előbb az egyik, majd a másik irányba indultam, s közben éreztem, hogyan hullik le rólam minden páncél és harang. Biztonságot adott a város, többé már semmitől sem tartottam, s jóllehet magam voltam, a legkisebb mértékben sem éreztem magam egyedül. Így tud egy város szeretni: sohasem tekint idegennek, minden pillanatotod körbefonja, akár egy kúszónövény az indáival, a sajátjává tesz, elválaszthatatlanná mindazoktól, akikhez tartozik, s akkor te is éppen ugyanúgy hozzá tartozol, még akkor is, ha csak átutazóban vagy, még akkor is, ha nem tudod, fogod-e még valaha is az utcáit járni.

Arról, ki miért szeret egy várost, az épületekre, utcákra, műemlékekre hivatkozva a legkönnyebb beszélni. Zágráb egyikben sem szenved hiányt, szép épületeinek, tágas tereinek, műemlékeinek, Óvárosának köszönhetően. Zágráiban igazán könnyű találni olyan kis szögletet, melyet az ember teljesen a magáénak hihet, olyan zugot, amelyről azt hiszi, rajta kívül soha senki más nem használta. A piacok élénksége, a katedrális nyugalma, a galériák belső harmóniája mind-mind okot adhat egyfajta szeretetre, de ez mégsem a valódi szeretet.

Nem akarom, hogy félreértsenek: épületeit, építészetét, urbanizmusát tekintve Zágráb egyértelműen szép város, de így, csupán a felszínre figyelve, kizárólag a turisták és az alkalmi látogatók szeretnek egy várost. A valódi szeretet abban mutatkozik meg, ha valaki nem az épületek nagysága vagy a zöldövezetek elhelyezkedése miatt tartózkodik egy városban, hanem azon érzés miatt, ahogyan az emberben valahol legbelül lecsapódik a város egész léte, az, ahogyan a város lélegzik.

Zágrábot, mindemellett, végig úgy éltem meg, mint egy, a különböző világok között sajátos réseket képező várost, mint egy hártját, ami kiszűr-

ve a ráhatásokat, lehetővé teszi e világok örökké tartó együttélését. A történelem során Zágráb sűrűn töltötte be ezt a szerepet, s ennél fogva egyaránt megnyílik az előtt is, aki keletről érkezik, s az előtt is, aki nyugatról, délről vagy északról jön, nem számít. Az efféle városok mindig néhány párhuzamos alakban léteznek, s nem mindegyik látható ugyanabban az időben, ezért mindenki a saját területét, saját városképét járja bennük, a sokoldalú valóság saját részén barangolva.

Remélem, érthető lesz e feljegyzés, belátom, a kevésbé megszokott úton indultam el. Tulajdonképpen azt próbálom megmagyarázni, hogyan szeretjük azt, amit nem látunk – pontosabban, amit mások nem látnak –, vagyis azt, hogy egy várost szeretni nem más, mint kapcsolat a róla bennünk kialakult vízióval, amely rajtunk kívül sehol másutt nem létezik. Tíz év után, a történelem minden zűrzavara ellenére, a bennem élő vízió létezőnek és pontosnak mutatkozott. Tíz év soknak számít egy város életében (az emberekről nem is beszélve), és Zágráb kétségtől valószínűleg is ez alatt az idő alatt, de megmaradt bennem az az érzés, ami számomra mindig is a legfontosabb volt, ami miatt mindig is szerettem – az érzés, hogy abban a városban vagyok, amelyik, még ha nem is benne élek, valamiképp az én városom is.

Ahogy kimondom, magam is rájövök, mennyire könnyen kétségbe vonható mindez. Nem kérdeztem-e sokszor magamtól is, vajon honnan ez a Zágráb iránti vonzalom? Egy szeptemberi délelőttön, a Vrhovecről lesétálva, azt hiszem, rájöttem a válaszra. A Vrhovec ugyanis, lejtőjének legvégén, két utcára ágazik el, s közülük az egyikben, a Hársfa utcában lakott az édesapám, valamikor régen, a húszas évek vége felé. Orvostanhallgató volt akkoriban a Zágrábi Egyetemen, s ezt az utcát már a legelső, 1973-ban megjelent könyvem egyik történetében is megemlítettem. Tanulóévei alatt persze apám még nem volt az apám, ahogyan anyám se volt még az anyám, amikor, a második világháború előtt, az első házassága révén, szintén Zágrárhoz kötötte magát. Van tehát mindennek valami jelentősége, függetlenül attól, hogy a későbbiekben őket is, engem is másfelé sodortak a történelem eseményei. A városok iránt érzett szeretet nem tekinthető a biológiai örökségünk részének, de mégis átörökölhető azoknak a szellemi beállítódottságoknak a titokzatos átvitelével, amelyek a világértésünk alapját képezik. Mivel családom történetének egy része végérvényesen Zágrádba vésődött, érthetőbbé válnak a hozzá fűzött érzéseim is, vagy legalábbis magamnak könnyebben meg tudom őket indokolni. Másoknak, mellest, mindig kevésbé tudjuk a dolgokat megmagyarázni, mint saját magunknak. Végére is, a valódi szeretet mértéke – ahogyan a bölcsek állítják –, nem a szavak sokasága, hanem a hallgatás.

(2000)

Antiszemitizmus: Szerbia és Kanada

Már senki sem ír levelet. Pontosabban, az emberek továbbra is írnak leveleket, de nem a hagyományos úton, a postai hivatal közvetítésével, hanem – a számítógép egyik billentyűjének vagy az egér rugalmas hátsójának megnyomásával továbbítják ezeket – elektromos postaként, amely vilámszerűen halad át a földgömb egyik végéről a másikra. Ilyen időkben élünk: a gyorsaság ural mindent; a sürgősség a lélek tartós állapota. Senkinek sincs ideje várni. Most, azonnal – ez az új század mantrája, és aki ezt nem fogadja el, az reménytelenül kiöregedett.

Jóllehet engem a felgyorsított információömlés iránti ilyen viszonyulás zavar – még ha emiatt régimódinak is tekintenek – mégsem tudom letagadni az előnyeit, melyet ugyanez a gyorsaság hoz, különösen, amikor valamilyen riasztó cselekedetről van szó, valamiről, például egy antiszemita tettről. Ilyenkor a feladó neve mellett megjelenik egy piros felkiáltójel – kissé régimódi nyomdai jel, mindennek ellenére – amelynek a címzett figyelmét kell minél gyorsabban felkeltenie, és rávezetnie arra, hogy éppen ezt az üzenetet válassza, a reklámok, értesítések és vírusok egyre zűrzavarosabb üzenettengeréből, melyek naponta elárasztják az elektromos postaládánkat. Az ilyen piros felkiáltójellel hangsúlyosan megjelölt üzenetek közé tartoznak azok is, melyekben belgrádi ismerőseim a Szerbiában megjelenő antiszemita új megjelenéséről értesítenek.

Üzeneteik riasztóan hangzanak, ami teljesen érthető. Ők is, akárcsak én, egy másfajta Szerbiában nőttek fel (amelyik egy másfajta országnak volt a része), amelyben az antiszemita jelenségeket, mint az összes többi jelenséget, a vallás- és nemzetgyűlölet széthintését is, a minimálisra csökkentették. Ebben a pillanatban nem fontos, hogy a hatalomnak ezt hogyan

sikerült elérnie – lesz, aki azt mondja, hogy ez a polgárjogok egy részének elfojtása árán történt, míg mások dicsérni fogják a törvényes előírásokat, amelyek bármilyen türelmetlenség serkentését szabályozzák; mindkettő egy végtelen és a végkimenetelében terméketlen vitához vezet, az viszont tény marad, ha antiszemitizmusról van szó, a volt Jugoszlávia azon országok közé tartozott, ahol a legkevesebb ilyen eset történt. Ez kissé képtelenül hangzik, ha tudjuk, hogy a fennállásának utolsó húsz éve alatt ugyanennek az országnak nem volt diplomáciai kapcsolata Izraellel, és hogy pártolta a sok nemzetközi Izrael-ellenes és anticionisztikus iratok elfogadását; mindeközben a hatalomnak valahogy sikerült egy vékony vonalon mozognia az Izrael-ellenes álláspontok és az antiszemitizmus között, nem engedélyezve, hogy a politikai álláspontot a vallási-nemzeti türelmetlenség serkentésére használják.

A kilencvenes évek alatt fordított eljárás játszódott le: a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel felújították, az antiizraelizmus eltűnt, másrészt viszont, majdnem zavartalanul fejlődhetett az antiszemitizmus. Természetesen, az antiszemitizmus csak egyike volt a nemzetgyűlöleteknek, amelyek abban az időben Szerbiában (ez a helyzet hasonló volt a volt Jugoszlávia más részein is) a különböző összetételű hatalmi struktúrák és politikai pártok nyílt támogatását élvezte, viszont amíg a nemzetgyűlölet többi megnyilvánulása kialudt vagy jelentéktelenné vált a háborús összetűzések fokozatos megszűnésével, az antiszemitizmusnak – ami nem is volt összeköttetésben a kisszámú zsidó egyesület hatékonyságával Szerbiában (és a volt Jugoszláviában) – szakadatlanul nőtt a jelentősége. Mindazt, ami Szerbiával a nemzetközi szinten történt, az egyes országok minden ítéletét és reagálását, és különösen a bombázást 1999 tavaszán, úgy tolmácsolták, mint a szabadkőművesek és a zsidó csoportosulások eljárásait, melyeknek az egyetlen célja – még ha érthetetlen okokból is – a szerb állam és a szerb nép megsemmisítése.

Mindezek után könnyedén legyinthetnénk, és mondhatnánk azt, hogy ezek a legközönségesebb ostobaságok, mint ahogy tényleg azok is, de a probléma abban rejlik, hogy habár a gyűlölet egy körvonalazhatatlan, világszintű zsidóságra irányul, mégis visszavetítődik a kisszámú szerbiai zsidó közösségre. Egyébként nincs olyan antiszemitizmus, amely kizárólag elméleti lenne, ez mindig határozott áldozatokat keres, és ezért a világ összeesküvéséről szóló történeteket követően antiszemita jelmondatok jelennek meg a zsidó sírokon és épületeken Szerbiában, vagy öklök fenyegetik a zsidó származású, valóságosan létező közéleti személyiségeket. Röviden, teljesen érthető, hogy az ismerőseim szívébe beköltözött a szorongás, különösen ha már egy előző történelmi pillanatban megélték az áldozatokká való gyors átalakulást, és emellett a védelem teljes távolmaradását vagy elvesztését.

Egészen eddig a pontig az én álláspontom sem különbözik ismerőseim álláspontjától, akik nyugtalanító elektronikus üzeneteket küldenek nekem. A nemzeties légkör, különösen, ha antiszemita hangulatról van szó, ebben könnyen egyetérthetünk, a mai Szerbiában egészségtelen, de – és itt kezdődik a mi egyet nem értésünk – ez nem annak a jele, hogy Szerbia más milyenné válik a többi országoktól, ő valójában, és különösen az antiszemitizmus terén, olyanná válik, mint más országok. Nincs ország, amelyben teljesen kiirtották volna a fajgyűlölet különböző formáit, még akkor sem, ha a leghosszabb demokratikus hagyománnyal rendelkező országokról van szó. A különbség Szerbia és ezen országok között abban van, hogy ezekben a nyilvános viselkedés meghatározott mintái funkcionálnak, alátámasztva különböző törvényes előírásokkal, amelyek a nyilvános kifejezések szintjét és a gyűlöletszítást minimálisra csökkentik, vagy éppen ezekkel hatékonyan ellenőrzik. Szerbiában, sajnos, a nyilvánosan kimondott szó fel van mentve bármilyen ellenőrzés alól, úgyhogy a közéleti személyiségek többsége egyáltalán nem törődik azzal, mit, hogyan és hol fog mondani, mert a kijelentések nem járnak semmilyen felelősséggel. E tekintetben – a mai Szerbia kritikusaiknak ebben igazuk van – a szerb nyilvános, kulturális és politikai térség egy sajtóságot, nyílt vadászterület, melyben sohasem ér véget a vadászidény azokra nézve, akik nem ugyanúgy gondolkodnak, vagy egyszerűen vallásban és származásban különböznek. Mindaddig, amíg ezt nem szabályozzák – az ilyen előírások elfogadására történő nagy készülődés még nem is sejthető – Szerbia az európai végeken fog kullogni, ez legalább világos.

Köztem és az aggódó ismerőseim közötti egyet nem értés folytatódik, amikor megpróbáljuk meghatározni Szerbia helyét az antiszemita jelenségek terén. Hogy e hely – amikor a zsidó származású lakosokhoz való viszonyról van szó – valóban az egyik legsötétebb térség-e a világon, mint azt az ismerőseim közül sokan hiszik, vagy valójában, még túl messzire van az antiszemita incidensek azon szintjétől, melyet a demokratikus, magasan fejlett európai és észak-amerikai országok elérnek?

Figyeljük meg – tekintettel arra, hogy most Kanadában élek –, hogy néz ki az antiszemita jelenségek évi áttekintése éppen itt, tehát egy fejlett, multikulturálisan nyitott politikájú országban. A 2001. évi összeírás szerint Kanadának harmincegymilliónál is több lakosa van, és a zsidó származású lakosok száma kb. háromszázötvenezer tesz ki, ami annyit jelent, hogy a lakosság valamivel több mint egy százalékát képezik. A zsidó szervezetek hivatalos adatai szerint, Kanadában a 2003-as év folyamán ötszáznyolcvannégy antiszemita incidenst jegyeztek fel – kezdve a telefonos fenyegetésektől és az iskolai zaklatásoktól a sírgyalázásokig, gyújtogatásokig és a fizikai támadásokig. Itt számításba kell venni, hogy az antiszemita in-

cidensek közül csak minden tizediket jelentik be, a valódi szám tehát sokkal magasabb. Különös aggodalomra ad okot az az adat, hogy az előző évhez (2002) viszonyítva, az esetek száma több mint huszonhét százalékkal nőtt. Majdnem fele a 2003-as év első négy hónapjában játszódott le, amit az analitikusok azzal magyaráznak, hogy ez az az időszak, melyben az intenzív előkészületek után bekövetkezett az iraki háború. Tekintet nélkül arra, hogy ez a háború nincs kapcsolatban a zsidókkal és Izraellel, mégis sok országban, mint Kanadában is, az antiszemita és Izrael-ellenes tevékenységek növekedését jegyezték fel.

Az a két esemény, amelyet a jelentés kiemel, a nyilvánosság előtt tett antiszemita kijelentésekre vonatkozik. 2002 decemberében a szaskacseván indián nép föderációjának törzsfőnöke, David Ahenaku, egy interjúban kijelentette, hogy Hitler „hatmillió zsidót égetett el”, hozzátéve, hogy ezt meg kellett tennie, mert „a zsidók uralták volna az egész világot”. Számos tiltakozás után, Ahenakut rákényszerítették, hogy nyilvánosan kérjen bocsánatot, de azt sokak véleménye szerint nem a legmegfelelőbb módon tette. A másik eset Kanadában a libanoni nagykövet kijelentésére vonatkozik, miszerint „Kanadában a cionista párt ellenőrzi a média kilencven százalékát”, ami szintén viharos tiltakozást váltott ki, és a libanoni nagykövet nyilvános bocsánatkéréséhez vezetett.

Tekintet nélkül arra, hogy sokak véleménye szerint az ő bocsánatkérésük nem volt meggyőző (s utánuk még sokan tettek hasonló kijelentéseket), felsorolom őket, hogy rámutassak azokra a demokratikus mechanizmusokra, amelyek Kanadában funkcionálnak, és amelyek a közéleti személyiségeket felelőssé teszik azért, amit kijelentenek. Tehát, olyan mechanizmusokról van szó, amelyek Szerbiában nem funkcionálnak. Ez, mélyen meg vagyok győződve, sokkal veszélyesebb Szerbiára és lakóira nézve, mint a megnövekedett számú antiszemita jelenségek. Az antiszemitizmus, sajnos, olyan valami, amivel meg kell tanulnunk élni, de hogy biztonságban érezzük magunkat, a kegyetlenségek ellenére, a társadalmi és törvényes mechanizmusok nélkülözhetetlenek.

A kanadai incidensek számából ítélve, a nyugtalan üzeneteknek tényleg ellentétes irányba kellene haladniuk, vagyis nekem kellene megírnom őket a szerbiai ismerőseimnek, rámutatva a náluk jelentősen kevesebb számú antiszemita jelenségre. Természetesen, abban az esetben, ha valaki ezt eddig nem látta be - a legironikusabb módon mondom ezt. Valójában a távolságot vigasztalásul használom, hogy ne hajtssak fejet a kétségbeesésük előtt. Nehéz nézni, ahogy a helyek és az emberek, akiket határtalanul szeretettel, hirtelen megváltoznak, eltávolodnak tőled, és otthagynak egy tisztáson, amelyet, mint Hans Mayer könyvében, ezután csak „outsiderek” fognak benépesíteni. Nehéz, ez nem kétséges, szembesülni a tettel, hogy

most úgy látnak, mint „valaki mást”, és hogy ez még egy bizonyíték arra, hogy egyes dolgok és egyes történelmi szegmentumok visszatéríthetetlenül befejeződtek. Az élet az ő számukra Szerbiában bizonytalanabbá válik, és nem könnyű elfogadni valamit, amiért egyáltalán nem vagy bűnös.

Van-e orvosság, kérdezheti valaki a végén, van-e rá lehetőség, hogy a dolgok megváltozzanak? Amennyire számomra ismeretes, nincs ideális orvosság antiszemitizmus ellen, különösen amikor az, a jelenlegi alakjában, több elem egyvelegeként létezik: klasszikus antiszemitizmus, modern anti-izraelizmus, új antiglobalizmus, irracionális félelem az idegenektől és a másságtól, nemzetgyűlölet és gazdasági labilitás. Ezen elemek közül némelyek összefüggnek, némelyek helyenként különböznek, de szemmel látható, hogy a kételyeket, melyeket azok fölvetnek, nem lehet megoldani egy mindent átfogó lépéssel. Szerbiában mindenesetre többet kellene dolgozni a fiatalok képzésén, a történelmi kétségek tolmácsolásán és a hazug állítások átformálásán – mint amilyenek a sioni bölcsek úgynevezett protokolljához hasonlóak –, a közös élethez nélkülözhetetlen tolerancia jelentésén. Szerbiában az egyház határozottabban kellene hogy ellenálljon a zsidókkal szembeni türelmetlen megnyilvánulásoknak, de a másokkal szembenieknek is; mint ahogyan a világi hatalomnak is határozottabban kellene reagálnia az antiszemita jelenségekre és a türelmetlenség bármilyen formájára. Végezetül a gyakorlatban minél előbb alkalmazni kellene a nyilvánosan kimondott szó felelősségének kódexét, mert e felelősség nélkül majdnem lehetetlen tovább lépni a közös élet toleráns formáinak fejlesztésében. Másfelől a zsidó közösségnek kellene kritikusabb álláspontot képviselnie az izraeli hatalom némely lépése tekintetében, hogy nagyobb támogatást nyújtson Izraelben a békés kezdeményezéseknek. Úgyszintén részt kellene vennie a szélesebb közönségnek szánt nevelési programokban, mint ahogyan kezdeményeznie kellene az állandó, nyílt dialógusokat, a különböző vallású és etnikai csoportok között. Végül, a zsidó közösségnek el kellene fogadnia az értelmezések különbözőségének elkerülhetetlenségét (mint Nikolaj püspök antiszemita kijelentéseit illetően), mert a vallásnak és a kultúrának, mint magának a történelemnek is, gyakran két aspektusa van, s úgy néz ki, ezeknek együtt kell létezniük. Az, ami jó az egyik oldalnak, nem kell hogy jó legyen a másiknak, de ha mindkét oldal tudatában van, mit jelent ez a másiknak, és tiszteletben tartja a különbségeket, akkor továbbra is lehetséges az együttélés. És ez az, ami Szerbiának ma a legszükségesebb: békés együttélés, a különbségek méltánylása és tiszteletben tartása, a készség, hogy megértsünk másokat, hogy végül ők is megértsenek minket.

(2004)